

GEÇ OSMANLI'DA TİYATROYA TEPKİLERİN GÖLGESİNDE ŞEHZADEBAŞI'NDA KÂĞİR TİYATRO BİNALARININ İNŞA SÜRECİ

Oya ŞENYURT*

Öz

Osmanlı döneminde 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında sansür uygulamaları ve halkın tiyatroya olan tepkilerinin gölgesinde tiyatro binalarının inşaatları gerçekleştirilmiştir. Tepkiler ve sansüre rağmen tiyatro seyircisi tiyatroya gitmekten vazgeçmemiş ve özellikle 1886 yılından itibaren Şehzadebaşı tiyatroları Ramazan eğlenceleri ile özdeşleşen ve Ramazan gecelerinin en vazgeçilmez mekânları haline gelmiştir. Şehzadebaşı bölgesinde geçici, kaldırılabilir ve çoğunlukla "palanka" ya da "salaş" olarak ifade edilen strüktürler tiyatro olarak kullanılmıştır. Bu yapılar insan yüküne ve yangına karşı devamlı kontrol altında tutulmuşlar ve süreleri Ramazan ayıyla sınırlı olduğundan zaman geçirilmeden yıkılmaları istenmiştir. Salaş yapıların etrafının kâgir duvarlarla çevrilerek ve mevcudu genişletmeden kullanılması ve yangın önlemlerinin alınması gerekmiştir. Ancak 1899 yılındaki bir kararla kâgir olarak yeniden inşaları gündeme gelmiş, pek çok tiyatro sahibinin maddi güçlükler içinde olmasına rağmen 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yapıların kâgir olarak inşası gerçekleşmiştir. Bu çalışmada tiyatro seyircisinin yoğun ilgi gösterdiği Şehzadebaşı bölgesinde bulunan geçici ve salaş tiyatroların yapısal denetimleri ve kâgir olarak yeniden inşalarına ilişkin süreç arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Direklerarası, Osmanlı, Ramazan, Şehzadebaşı, Tiyatro.

IN THE SHADOW OF REACTIONS TO THE THEATER IN THE LATE OTTOMAN CONSTRUCTION PROCESS OF MASONRY THEATER BUILDINGS IN ŞEHZADEBAŞI

Abstract

In the late 19th and early 20th centuries, the construction of theater buildings was carried out in the shadow of censorship practices and public reaction to the theatre. Despite the reactions and censorship, the theater audience did not give up going to the theater, and especially since 1886, Şehzadebaşı theaters became the most indispensable places of Ramadan nights, identified with Ramadan entertainments. In the Şehzadebaşı region, temporary, removable structures often referred to as "redoubt" (palanka) or "shabby" (salaş) were used as theaters. These structures were constantly kept under control against human load and fire, and since their duration was limited to the month of Ramadan, they were requested to be demolished without delay. It was necessary to use the shabby (salaş) buildings by surrounding them with masonry walls and without expanding the existing building and to take fire precautions. Nevertheless, with a decision in 1899, their reconstruction as masonry came to the fore, and despite the financial difficulties of many theater owners, the buildings were built as masonry in the first quarter of the 20th century. In this study, the process of structural inspections and reconstruction as masonry of temporary and shabby (salaş) theaters in the Şehzadebaşı region, where theater audiences show great interest, has been examined in the light of archive documents.

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi Mimarlık Ve Tasarım Fakültesi, e-posta: oyas026@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4837-3960

Keywords: Direklerarası, Ottoman, Ramadan, Şehzadebaşı, Theatre.

Giriş

Osmanlı'da en erken tiyatronun bir Cenevizli tarafından 18. yüzyılda açıldığı ve bu tiyatronun 1827 yılında Beyoğlu'na taşındığı bilinmektedir¹. Daha sonraları bir başka tiyatro binası 1838 yılında Gaetano Mele adlı bir İtalyan tarafından Beyoğlu'nda inşa edilmiştir². 1839'dan sonra Batı tiyatrosunu benimseyen Türklerin ülkemizde bilhassa İzmir ve İstanbul'a davet edilen yabancı tiyatro, opera, bale topluluklarından beslendikleri de söylenebilir. Bu yabancılar Türkiye'de ilk tiyatro binalarını kurmuşlar, temsiller vermişler, Türk topluluklarına ve Türk yazarlarına da öncülük etmişlerdir³. Sonraki süreçte İstanbul'da Bosco adında bir İtalyan'ın inşa ettiği tiyatro bilinmektedir. 1840 yılında Beyoğlu'nda, bugünkü Galatasaray Lisesi'nin karşı sırasında bulunan Mihail Naum'a ait bostan arazisi üzerinde açılan bu tiyatrodaki cambazlık, hokkabazlık, sihirbazlık gibi gösterilerle temsillere başlayan Bosco'dan sonra muhtelif kimseler Beyoğlu'nda tiyatro ve opera oynatmışlardır⁴.

Mihail Naum ise Bosco'nun 1840 yılında yaptırdığı tiyatro binasını tamir ettirerek 1846 yılında orada gösteri yaptırmıştır⁵. Beyoğlu'nda Naum Tiyatrosu olarak açılan yapı için Mihail Naum devletten imtiyaz alarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Ahşap olan tiyatro binası 1846 yılında yanınca Naum, yerine yenisini yaptırmak için hükümetten yardım istemiştir. Naum Tiyatrosu'nun yeni binası 1848 yılı Kasım ayında açılmıştır⁶. Beyoğlu'nda, Naum Tiyatrosu'ndan başka tiyatrolar da vardı. Naum tiyatrosu gibi Beyoğlu'ndaki pek çok tiyatro binası benzer tipolojide inşa edilmiştir. Odeon (Görsel 1) ve Varyete tiyatroları Beyoğlu'nda Naum tiyatrosu (Görsel 2) ile aynı cadde üzerinde bulunan Tanzimat döneminin tipolojik sivil tiyatro yapılarını simgeleyen çok sayıda gösterinin yapıldığı tiyatro yapılarıdır. Bu yapılar iki ya da üç katlı galerilerinde locaları olan, ayrıca padişah locası bulunan, çerçeve sahneli ve at nalı plan tipine sahip yapılarıdır. Ancak bazı tiyatrolar tiyatro haline getirilmiş büyük salonlardı ve hem tiyatro, hem de "cafe" olarak kullanılmaktaydılar. Bu tiyatroların küçük orkestraları vardı ve buralarda müzikli eserler de oynanmakta idi⁷.

---

¹ Metin And, *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, 11. B., İletişim Yayınları, İstanbul 2022, s. 92.

² Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi*, Alfa, İstanbul 2015, s. 99-100.

³ Enver Töre, "Osmanlı'da Tiyatro", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 1, İstanbul 2000, s. 214.

⁴ Suha Umut, "Abdulaziz, Beyoğlu ve Naum Tiyatrosu", *Milli Saraylar*, 1993, s. 77

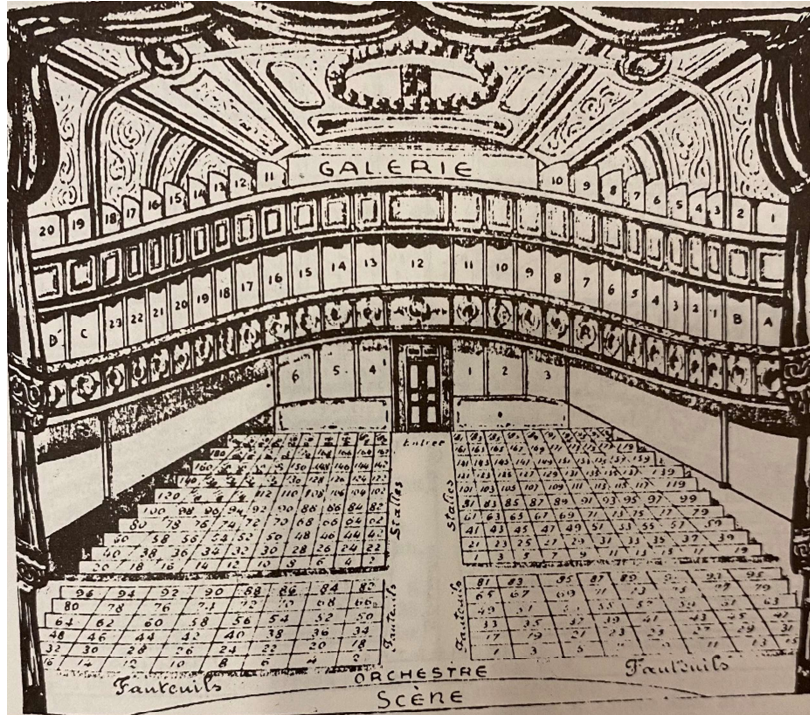
⁵ Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi*, Alfa, İstanbul 2015, s. 107.

⁶ Suha Umut, "Abdulaziz, Beyoğlu ve Naum Tiyatrosu", *Milli Saraylar*, 1993, s. 81.

⁷ Suha Umut, 1993, s. 81.

1870'lere gelindiğinde bir yandan devlet bir kültürel-siyasi alet olarak tiyatronun önemini anlamaya başlayacak, bir yandan da yüzyıl boyunca biriken tiyatro deneyimi profesyonel, çok seyredilen ve entelektüellerce önemsenen bir modern kamusal alan faaliyetine dönüşecektir⁸. Osmanlı'da batı etkileri ile hemen her sahada başlayan ikili hayat tarzı tiyatro alanında da kendini gösterir. Bir yandan geleneksel tiyatro seyircisi Gedikpaşa ve Direklerarası'ndaki oyunları izlemeye devam ederken, diğer taraftan azınlıkların ve daha sonra Osmanlı aydınlarının desteğiyle batı tiyatrosunun kültürde yer edinmeye başladığı görülür. 1870'e kadar sahne faaliyetleri Türk ve Müslüman çevrenin dışında, Tepebaşı ve Beyoğlu'nda gelişir⁹.

Türkçe ilk düzenli tiyatro temsilleri Güllü Agop'un Gedikpaşa tiyatrosunda kurduğu Osmanlı Tiyatrosu topluluğuyla başlamıştı. Bu topluluk, müzikli oyunlar dışında, her türlü Türkçe oyunları oynamak için hükümetten imtiyaz almıştı¹⁰. 1870 yılında imtiyazın alınması, devlet ileri gelenlerinin gösterdiği yakın ilgi ve ayrıca İstanbul'da Beyoğlu'nda çıkan büyük yangında önemli tiyatroların yanmasıyla Güllü Agop'un önünde engel kalmamıştı¹¹.

Görsel 1. 1913 yılında Odeon tiyatrosunun içini gösteren çizim (Gökmen, 1991, s. 97).

⁸ Mehmet Fatih Uslu, "İstanbul'da Modern Tiyatronun Doğuşu ve Gelişimi", *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 7, İstanbul 2015, s. 528.

⁹ Enver Töre, "Osmanlı'da Tiyatro", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 1, İstanbul 2000, s. 214.

¹⁰ Metin And, "Geçen Yüzyılda Milli Tiyatro", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.: 11, 1969, s. 13.

¹¹ Metin And, "Güllü Agop ve Osmanlı Tiyatrosu", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.: 9, 1970, s. 7.

Görsel 2. 1862 yılında Garibaldi yortusu St. Joseph'i kutlamak amacıyla İstanbul İtalyan kolonisinin Naum tiyatrosunda düzenlediği ziyafete ilişkin canlandırma (Yedigün, 1941, No: 425, s. 11).

Ancak Ahmed Mithat'ın "Çerkes Özdenleri ve Çengi" oyunu sebebiyle Güllü Agob'un Gedikpaşa'daki tiyatro binası yıkılınca imtiyazla kurulan tekel dönemi de bitmiştir. Zaman içinde Pera'nın yanında Şehzadebaşı'nda da bir tür serbest piyasa oluşmaya başlamış ve devlet kimseye imtiyaz vermeksizin buradaki tiyatroların kontrolünü üstlenmiştir¹². Şehzadebaşı'nda Vezneciler ve Direklerarası gibi birbirine eklenen iki cadde üstünde pek çok tiyatro 1880'lerden sonra açılmıştır. Geçici ve kaldırılabilir ve çoğunlukla "palanka" ya da "salaş" olarak ifade edilen bu strüktürlerin müdavimi oldukça fazladır. Özellikle 1886 yılından itibaren Direklerarası Şehzadebaşı Ramazan eğlenceleri ile özdeşleşen ve Ramazan gecelerinin en vazgeçilmez mekânı haline geldiğinden¹³ büyük kalabalıklar eğlenmek için öncelikli olarak tiyatroları ziyaret etmişlerdir. Bilindiği gibi Direklerarası Bizans döneminden beri, büyük caddelerin kesiştiği yer olduğu için İstanbul'un önemli merkezlerindendi. Ayasofya'dan başlayan Mese yolu Şehzadebaşı'na gelir, buradan biri Edirnekapı'ya, öteki Altın Kapı'ya uzanan iki caddeye ayrılırdı. Bizans'ta

¹² Taybuğa Mamalı, "Geç Osmanlı İstanbul'unda Tiyatrolar ve Denetim", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 2020, s. 17-18.

¹³ M. Şakir Ülkütaşır, "Eski İstanbul Ramazanlarında Laleli, Divanyolu, Direklerarası Gezinti (Piyasa) ve Eğlenceleri (Halk teması)" 1, *Sivas Folkloru Aylık Folklor Dergisi*, S.: 65, 1978, s. 3.

Philadelphion adıyla anılan bu alan, fetihten sonra da yıllarca önemini korumuştur¹⁴.

18. yüzyılın başlarında dönemin sadrazamı, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Şehzadebaşı semtine medrese, sebil ve kütüphaneden oluşan bir külliye yaptırmıştır. Külliyenin kendini idame ettirebilmesi için vakfedilen dükkânları bulunmaktadır. Bu dükkânların önüne de gelen geçen insanları yağmurdan ve güneşten korumak amacıyla, revaklı bir yol inşa edilmiştir. Bu revaklı yoldan dolayı buraya "Direkleraltı" denilmiş, daha sonra "Direklerarası" olmuştur. Bu isim zamanla Sultanahmet'ten Beyazıt'a kadar, Beyazıt meydanından da Saraçhaneye kadar olan alanın ismi haline gelmiştir¹⁵. Şehzadebaşı'nda Direklerarası denen bu eğlence yeri (Görsel 3); 19. yüzyıl başlarına kadar yeniçerilerin gezinti bölgesi olmuş, 1826 yılında yeniçeriliğin kaldırılmasıyla birlikte pazar yeri, gezinti ve eğlence mahalli olarak sürdürülmüştür. Bu bölge zamanla sadece eğlence yeri değil, aynı zamanda kültür, edebiyat ve sanat muhiti olarak da isim yapmıştır¹⁶. 19. yüzyılın sonlarına doğru burada açılmaya başlayan çayhane, kahvehane, kıraathane ve tiyatro gibi mekânlar ile bir kültür, sanat ve edebiyat merkezi durumuna gelmiştir.

Direklerarası'ndaki tiyatrolara büyük ilgi olduğundan söz eden Reşad Ekrem Koçu, tiyatroların biraz tamir görerek bunlara salaştan yenilerinin ilave edildiğini anlatır. Reşad Ekrem Koçu "dar koridorlu, dar localı, dar koltuklu, dar sandalyeli bu muhtelif tiyatroların bu bir ay zarfında dolup dolup boşaldıklarını" dile getirerek, bu dar yerlere koşanların tehlikeye, darlığa bakmadıklarını belirtir¹⁷. Reşad Ekrem Koçu'nun ifadelerinden Direklerarası ve civarında "salaş" olarak anılan geçici, ahşap, yangına dayanıksız ve pek de sağlam olmayan tiyatro binalarının her şeye rağmen büyük kalabalıkların ilgi gösterdiği yerler olduğu anlaşılmaktadır.

Bir taraftan geçici olarak kurulması planlanan tiyatroların kalıcı ve kâgir olarak inşa edilmesi için yönetimin direktmesi diğer taraftan bazı tiyatro sahiplerinin ve kiracılarının salaş yapılarda kalıcı olma konusundaki ısrarları öte yandan da imparatorluğun çeşitli bölgelerinden tiyatroya olan tepkiler; 19. yüzyılın sonlarında tiyatro binalarının inşa edilmelerine karşıt görünen üç farklı gerilim noktası yaratmış olmalıdır. Osmanlı arşivinde yer alan pek çok

---

¹⁴ Ferda Mazak, "Eski Bir. Kültür Adası Olarak Direklerarası", 3. Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu, s. 176.

¹⁵ Fadime Aşık, *Osmanlı İstanbul'unda Ramazan Kültürü ve Ramazan Sofraları*, YL. Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2019, s. 46.

¹⁶ Gül Bezci, *Osmanlı Toplumunda Ramazan Kültürü*, Y.L. Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2018, s. 114.

¹⁷ Reşad Ekrem Koçu, "Eski Ramazanların Gözde Eğlence Yeri: Direklerarası", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.:10, 1974, s. 64.

belge bir taraftan tiyatro binalarını yapısal anlamda güçlendirerek ve ek inşalarla kalıcı hale getirip faaliyetlerini sürdürmek isteyen girişimcilerin ısrarlı taleplerini bir taraftan da özellikle Ramazan ayında tiyatro oyunlarını reddeden halktan kişilerin isteklerini içermektedir. Çelişkili görünen bu ikili durum tepkilerin gölgesinde de olsa, 20. yüzyılın başında Şehzadebaşı civarında kâgir ve kalıcı yapıların inşasıyla sonuçlanmıştır. Bu makalede aynı dönem içinde tiyatro binaları ve oyunlarına yapılan itirazlar ve kâgir tiyatrolar inşa edilmesiyle sonuçlanan sürece odaklanılarak iki karşıt durumun bir aradalığının yarattığı inşaat ortamı ve kararlar incelenmiştir.

Makalenin yazılmasını olanaklı hale getiren Osmanlı arşiv belgeleridir. Tiyatro üzerine yazılan Osmanlı arşiv belgeleri tiyatro oyunlarına sansürler, tiyatro oyunlarının izinleri veya yasaklanmaları, tiyatro oyunları aracılığıyla toplanan yardımlar, tiyatro sahiplerinin veya kiracılarının tiyatro inşa etmek için yaptıkları başvurular, tiyatro binalarının gerekli mimari şartları sağlaması için alınan kararlar, tiyatro üzerindeki denetimler gibi ana başlıklar altında toplanabilecek konuları içermektedir. Bu belgelerin içinde 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başına kadar tarihlenen bazı yazışmalarda tiyatrolara ilişkin iki farklı durumun bir aradalığını gösteren bazı belgeler saptanmıştır. Bunlardan biri adı geçen tarihlerde yazılmış belgelerde yer alan tiyatroya tepkiler diğeri ise Şehzadebaşı Direklerarası bölgesindeki geçici salaş tiyatroların kâgir olarak yeniden inşasına ilişkindir.

İstanbul ve Anadolu kentlerinde tiyatro oyunları ve binalarına tepkilerle kalıcı tiyatro binalarının inşa edilmesinin birbiriyle çelişen iki karşıt olgu olması dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili söz konusu belgeler tespit edilerek döneme ilişkin tiyatro algısının yarattığı durumlar ve kararlar çeşitli alt başlıklar altında incelenmiştir. Dönemin tiyatro algısı ve tiyatro inşa kararlarına ilişkin iki farklı olgunun dönemsel özellikler bağlamında ele alınması amaçlanmış ve bu çalışmada sosyal araştırmalarda kullanılan nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Geç Osmanlı'da tiyatrolar hakkındaki iki farklı tutum ve davranışın resmi belgeler aracılığıyla yorumlanması ve elde edilen verilerle değerlendirme yapılması çalışmada ön plana çıkmaktadır.

Görsel 3. Direklerarası, Şehzadebaşı
(Sébah ve Joaillier Fotoğrafı,
<http://www.eskiistanbul.net/tag/direkleraras%C4%B1/>).

1. Tiyatroya Tepkiler

1.1. Sansür, Denetim ve Halktan Gelen Tepkiler

Her ne kadar Osmanlı'da II. Abdülhamid öncesinde tiyatro sansürü mevcutsa da sistematik olarak uygulanması bu döneme rastlamaktadır. 1873 yılından itibaren tiyatro oyunları İstanbul'da Matbuat İdaresi ile Zaptiye Nezareti, vilayetlerde de Maarif Müdürlükleri'nden izin almadıkça oynanamazdı. Her oyun, önce sansür kurulu tarafından okunur ve bunlardan gelişigüzel bazı sözler, roller ve hatta sahneler çıkarılırdı¹⁸.

Nitekim II. Abdülhamid döneminde, 1885 yılında Gedikpaşa Tiyatrosu'nun Çerkez Özdenleri ve Çengi oyunları bahane gösterilerek yıkılması 19. yüzyılın son yıllarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nda tiyatro hareketinin canlılığına vurulan bir darbe olmuştur¹⁹. Bir başka tiyatronun

¹⁸ Fatmagül Demirel, "II. Abdülhamid Dönemi Tiyatro Sansürü: ... Ve Perdeler Sansürle Açıldı", *Toplumsal Tarih*, S. 63, Mart 1999, s. 36.

¹⁹ Nilgün Firidinoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardımlaşma ve Tiyatro (1870-1907)", *Tiyatro Eleştirilenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, S.: 22, 2013/1, s. 20.

yıkılışı ise daha az bilinir. Tarabya'daki Yazlık Tiyatro'da oynanan Fransız opereti, "Le Jour et la Nuit" yasak edilmiş, yasaktan birkaç saat önce de Tarabya ile Yeniköy arasında, Kalender'de bulunan tahtadan tiyatro Hasan Paşa'nın kuşkusu sonucu yıktırılmıştır²⁰.

Sivil girişimler ve hayır faaliyetleri açısından son derece canlı olan 19. yüzyılın ikinci yarısı aynı zamanda batı tarzı tiyatronun da popülerlik kazanmaya başladığı bir dönemdir. Tiyatronun meşrulaştırılmasında sosyal yardım faaliyetlerinin odağı haline getirilerek halkın ve yönetimin sempatisinin kazanılmasına çalışılmıştır. Gönüllü yardım faaliyetlerinin popüler bir tür olarak tiyatroya, tiyatronun ise hemen hemen her alanda baskının arttığı II. Abdülhamid döneminde meşruluğunu sağlamak ve "faydalı" olma halini somutlamak adına sosyal yardım faaliyetlerinin bir parçası olmaya ihtiyacı olduğu görülmektedir²¹.

Ahmet Fehim Bey'in hatıralarında tiyatroya yapılan müdahaleler ve tepkiler üç grup altında toplanmıştır. Ahmet Fehim Bey'e göre sansür, ulema ve zabtiyeler tiyatro oyunlarının sergilenmesine engel etmenlerdir²². II. Abdülhamid dönemi kendi çağı içerisinde bir sansür dönemi²³ olarak açıklanmaktaysa da bu dönemde ve sonrasında devletin tiyatrolardaki oyunlara uyguladığı sansürün ötesinde Ahmet Fehim Bey'in hatıralarında da anlattığı gibi tiyatroculara ve tiyatro oyunlarına halkın da engellemelerinin olduğu tespit edilmektedir. Bu konudaki engellemeler 1900'lü yıllarda da devam etmiştir. Örneğin 1901 yılında Ankara'da birtakım "rezil şahısların" bir araya gelerek tiyatro kumpanyası adı altında oluşumlar içine girdiklerinden söz edilmiş, kaza ve köylerine varıncaya kadar Anadolu vilayetini gezdikleri ve her nasılsa aldıkları izinler ile "rezilce ve edepsizce" oyun ve hareketleri ile Anadolu halkının efkâr ve ahlakını bozdukları ileri sürülmüştür. Konuyla ilgili olarak bu kişilerin tiyatroculuk faaliyetlerine engel olunması için Ankara vilayetinden yazılan bir yazı ve yine aynı yıl vilayetlerde oynatılacak her türlü oyunun sahnelenmeden önce tetkik ve tasdik edilmek üzere Matbuat Dairesi'ne gönderilmesi yolundaki Dâhiliye Nezareti'nin bir yazısı bulunmaktadır²⁴.

Özellikle Anadolu'da oyun sergilemeyi amaçlayan tiyatro kumpanyaları II. Meşrutiyet sonrasında da engellemeler ve müdahalelerle karşılaşmaktaydı. Tiyatrocusu Ali Rıza tarafından kaleme alınan ve Dâhiliye Nezareti'ne yazılan bir

---

²⁰ Metin And, "II. Abdülhamit ve Tiyatro", *Türk Dili*, 1961, S.: 122, C.: 11, s. 84.

²¹ Nilgün Firidinoğlu, 2013, s. 19-20.

²² *Ahmet Fehim Bey'in Hâtıraları*, Haz.. Hafi Kadri Alpman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 40.

²³ Fatmagül Demirel, 1999, s. 43.

²⁴ Fahrettin Tızlak, "Sultan II. Abdülhamid'in Tiyatro Oyunlarına Müdahalesi", *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi*, C.. 1, YTÜ, İstanbul 2022, s. 154.

evrakta, adap ve kanun dairesinde Erzurum'da oyun oynadıktan sonra Erzincan'a geldikleri ve dokuz kişilik tiyatro kumpanyası ile 20 lira borçlanarak on gün boyunca perişan kaldıkları anlatılmıştır. Ali Rıza "Meşrutiyet" adına sanatlarını icra etmeyi rica etmektedir. Vali Celal'e göre Ali Rıza küçük bir tiyatro kumpanyası müdürüdür ve Erzincan'da oyun icra etmesine izin olmadığından telgraf ile müracaat etmiştir. Bu gibi hususlarda yerel belediyelerin karar vermesi gerektiğinin altı çizilerek Erzurum'da ulemanın Ramazan ayında çalgı çalınmasının ve oyun oynanmasının men edilmesini talep ettikleri anlaşılmaktadır²⁵. İstanbul'da Ramazan ayında Direklerarası'ndaki çalgılı ve oyunlu eğlencelerle karşılaştırıldığında²⁶ Anadolu'da farklı uygulamaların olduğu dikkat çeker.

Diyarbakır'da ise gerekli makamlardan izin alınarak tiyatro oyunu sahnelenirken Ulu Cami'nin duvarına tiyatronun İslam dinine aykırı ve münafıkların işi olduğunu içeren kâğıtlar yapıştırılması üzerine valilik tarafından soruşturma başlatıldığı ancak failerin bulunamadığı görülür. Osmanlı tiyatrosu Müdürü Ali Rıza Bey'in şikâyeti ise 1909 yılında tiyatro sahnelemek için gittikleri Bayburt'ta bir vaiz ve yanında talebeleri tarafından engellendikleri hakkındadır. Bir Ramazan gecesi aynı vaiz ahaliyi kışkırtarak kendilerini Bayburt'tan sürmüştür. Ali Rıza Bey'in şikâyeti üzerine edep ve kanun dairesinde oynanan tiyatrolara engel olmaya çalışanlar hakkında kanuni işlem yapılması gerektiğine dair Dâhiliye Nezareti'nin Erzurum Vilayeti'ne yazı gönderdiği anlaşılmaktadır²⁷.

1909 yılına tarihlenen bir başka olay, tiyatroya kadınların da gitmesine izin verilmesiyle ilgiliydi. İzmir'in önemli tiyatrosu Sporting Kulüp'te İttihat ve Terakki Partisi bir tiyatro gösterimi düzenlemiş ve bu oyuna kadınlar da gelmek istemiş, parti yöneticileri de buna izin vermişti. Ancak eli bıçaklı bazı kişiler tiyatroya girecek kadınları öldüreceklerini ileri sürerek kadınların oyunları izlemesine engel olmaya çalışmıştı²⁸.

13 Ağustos 1328/26 Ağustos 1912 tarihinde Sivas'ta ahalinin çoğunluğunun fakir olması ve bazı gençlerin evlerinden eşya çalarak tiyatro mahalline gelerek uygunsuz duruma düşmeleri dile getirilmiştir. Konuyla ilgili detay verilmeyen belgeden tiyatro oyunlarına girebilmek ve bilet alabilmek için evden çaldıkları eşyaları paraya çevirmeye çalışan gençlerden söz edildiği

---

²⁵ BOA., DH.MUİ., Dosya no: 12, Gömlek no: 5.

²⁶ François Georjon, *Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 100

²⁷ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları*, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2015, s. 231, 267.

²⁸ Metin And, *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, 11. B., İletişim Yayınları, İstanbul 2022, s. 116.

çıkarsanabilir. Ayrıca Ramazan ayı boyunca tiyatro oynanmasının Sivas halkı tarafından Ramazan'a hürmetsizlik olarak görüldüğü ve oyunların hoşnutsuzluğa sebep olduğu ifade edilmiştir²⁹.

Kimi zamanlarda tiyatroların bulunduğu yerlerdeki güvenlik tedbirlerinin yeterli olmaması da oyun icra edilmesinde engellemeler yaşanmasına sebebiyet verir. Hariciye Nezareti'ne 30 Teşrin-isani 1330/13 Aralık 1914 yılında İzmir'de bulunan Avusturya tebaasından tiyatrocü Mösyö Metrika'nın (?) mesleğini icrasına mani olunmadığı ancak oyununu icra etmek istediği Mortakiye (?) adlı Rum mahallesinin izbe ve تنها bir yer olması sebebiyle yeteri kadar korunamayacağından tiyatro oyununun oynanmasına izin verilmediği kaydedilmiştir

Halkın tepkileri dışında savaş durumlarında tiyatro oyunlarının kesintiye uğradığı görülmektedir. Süleyman adında bir kişinin tiyatro oynamasına izin verilmediğine ilişkin yazısı üzerine Konya'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiş 7 Ocak 1913 tarihli bir evrakta tiyatroların genel adaba uymak şartıyla her yerde serbest olduğu ve serbest olmasının da gerektiği vurgulanmıştır. Ancak vilayet polis müdürlüğünden açıklandığına göre savaşın verdiği genel tesirler nedeniyle tiyatro oyunlarının devam etmesi dedikoduya sebep olacağından tiyatro oyunlarının tatil edilmesi ve kumpanyaların oluşturulmasından da vazgeçilmesi uygun görülmüştür³⁰.

Diğer taraftan tiyatronun çocukların ahlakını bozduğunu anlatan pek çok belge de arşivde yer bulmuştur. Bunlardan birini Rumeli vilayetinden bir öğretmenin yazdığı dilekçe oluşturmaktadır. 13 Ocak 1903 tarihli dilekçeye göre Rumeli vilayetinin ihtiyaç duyduğu ıslahat gereği mekteplere bağlı öğrencilerin okullara hakkıyla devam edip etmedikleri kontrol edilmemektedir. Dilekçeyi kaleme alan öğretmene göre, çocuklar eğitim uğruna anne ve babalarını bırakarak vilayetteki mektebe kayıt yaptırılmakta ve gerekli masraflarının temini için ebeveynlerinin kendilerinden kesip gönderdiği 5-10 kuruş parayı çeşitli hevesler için harcamaktadır. Bu sebeple öğrencilerin tiyatro uğruna paralarını harcayarak parasız kaldıkları gibi okullarını da terk ettikleri ve devamsızlık yaptıkları, sonuçta da mekteplerinden atıldıkları ifade edilmiştir. Ancak yönetim tiyatroların ahlak üzerindeki kötü etkilerini yadsımamaktaysa da pek çok kentte gelir getiren tiyatroların kapatılmasının veya önlenmesinin zamanın gereklerine aykırı olduğu görüşündedir³¹.

---

²⁹ BOA., DH.H., Dosya no: 37, Gömlek no: 83.

³⁰ BOA., DH.H., Dosya no: 47, Gömlek no: 46.

³¹ BOA., TFR.I.ŞKT., Dosya no: 3, Gömlek no: 300.

1.2. Tiyatro Binasına Tepkiler

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "Müslüman Mahallesi'nde Bu İş Olur mu?" başlıklı hikâyesinde kayınvalide Rebia Hanım, gelini ve oğluya birlikte oturdukları evlerinin karşısındaki kira evine taşınan aileyi "pek acayip bir aile" olarak tanımlar. Makyajlarını ve saç tuvaletlerini aşırı bulduğu kadınlarla, tıraşlı gördüğü erkekleri tuhaf karşılamıştır. Bununla birlikte ailenin kaçgöç bilmediğini, evin kafeslerini açık tutan aile bireylerinin her köşe penceresinden çevreye yakası açılmadık, işitilmemiş, saçma sapan, renk renk sözler, salkım salkım kahkahalar yağdırdığını anlatan Rebia Hanım'ın bu düşünceleri Müslüman mahallesi için alışılmadık bir durumla karşı karşıya kalındığını düşündürür. Kira evine gelenler, bir aile değil bir tiyatro topluluğudur ve dışarıya taşınan sesler onların piyesteki rolleri için evde yaptıkları provalar sebebiyledir. Hikâyenin başlığından da anlaşılabilceği gibi Müslüman mahallesi için ne kira evi ne de tiyatro topluluğunun varlığı Rebia Hanım tarafından uygun görülmez³².

Osmanlı'nın son dönemlerinde inşası artan tiyatro binaları, apartman, otel, pansiyon gibi mahalle içlerinde inşa edilmek istenen ve tepkiyle karşılanan binalardandır³³. Söz konusu yapılar gibi tiyatro binaları da farklı kişilerin bir arada olmasını sağladıklarından devlet için potansiyel bir tehlike olarak görülmüş ve sürekli kontrol altında tutulmuştur. Ancak bu tip yapılara sadece devlet değil halk da temkinli yaklaşmakta ve mahalle içinde varlıklarından rahatsız olmaktadır. Sarıyer ahalisi ve ihtiyar heyeti tarafından Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne verilen arzuhalde 1325/1909-1910 tarihinde Kazım Efendi'nin köy içinde Müslüman olmayan bir mevkide bir tiyatro inşa ettiği ve oyun oynatılacağına haber alındığından söz edilmiştir. Ahali tarafından okullarını bırakarak tiyatroya oyun seyretmeye gelen çocuklardan ve oyun esnasında kadınların fotoğraflarının çekildiğinden bahsedilerek tiyatronun men edilmesi istenmiştir. Tiyatronun kabristana 104 hatve (adım) uzaklıkta olması bu yasak talebine sebep olarak gösterilmiştir. Ayrıca mahzurların zabıta tarafından tam anlaşılmadan binanın inşasına veya oyun icrasına izin verildiği, dolayısıyla konu hakkında tam bir araştırma yapılmadığı öne sürülmüştür. Çoğunlukla ahalinin tiyatro oynatılmasından hoşnut olmadığı ve Müslüman kadınlar için İstanbul'da her istenilen yerde tiyatro oynatılmadığına dikkat çekilmiştir. Tiyatro sırasında Müslüman kadınların fotoğraflarının alındığı

---

³² Hüseyin Rahmi Gürpınar, "Müslüman Mahallesi'nde Bu İş Olur mu?", *İki Hödüğün Seyahati*, Özgür Yayınları, İstanbul 2015, s. 65.

³³ Oya Şenyurt, *Mimarlık Ortamında Çekişmeler: Osmanlı'nın Son Dönemlerinde İnşaat Alanındaki Şikâyetler ve Müdahaleler*, Cinius Yayınevi, İstanbul 2021, s. 247-288.

tekrar edilerek, yapıdaki yangın tehlikesinin de göz önünde tutulması istenmiştir³⁴.

Eczacı Kazım Efendi'nin tiyatro açma teşebbüsü köyün ihtiyar heyetine başvuru yapılmadan ve 12. Dairenden ruhsat alınarak gerçekleşmiştir. Köy sakinlerine göre Kazım Efendi II. Meşrutiyet'in verdiği haklardan sonuna kadar yararlanmak istemekte ve "hürriyetten" istifade ederek istediğim yerde istediğim mahalde tiyatro oynar ve oynatırım demektedir. Ahaliye göre zaten güçlülükle mektebe toplanmakta olan çocuklar mektebi terk ederek tiyatroya kaçmakta, fakara ailelerin çoğunda kadınlar tiyatro giriş ücretini eşlerinden alamadıklarından boşanmaktadır. Şeriat karşısı olan bu durum sebebiyle ahali tarafından tiyatro binasının men edilmesi ve yıkılması istenmiştir³⁵.

Sarıyer'de Hidayet'in bağı olarak anılan mekânda inşa edilen tiyatrodan oyun sergilenmesine Sarıyer ahalisinden bazıları rıza göstermediklerinden men edilmesi gerektiğini zabıtaya bildirmişlerdir. Daha sonraki süreçte Ali Fehmi adında bir başka kişinin konu hakkında itirazı bulunduğu görülür. Ali Fehmi'nin kaleme aldığı dilekçesinde Kânûn-ı Esâsi'nin 9. Maddesi'nde Osmanlıların tümünün hürriyetlerine sahip olduğu, 11. Madde'de de kanun karşısında eşit oldukları ve 22. Madde'de Osmanlı devletinde herkesin mesken ve menzilinın saldırıdan korunmuş olduğu yazılıdır. Ali Fehmi'ye göre şahsi hürriyet ise ticaret ve sanat hürriyetine bağlıdır. Durum böyle iken emniyet-i umumiye müdüriyetinin ticaret serbestliğini ihlal etmesi ve buna cüret etmesi kanunu hiçe saymaktır. Ali Fehmi keyfi uygulamalar ve kanunsuz hareketlerin memlekete zarar verdiğini ifade etmiştir. Diğer taraftan Pazarbaşı adı verilen mekânda tiyatro oynatılmasına ses çıkarılmayıp Sarıyer'de men edilmesinin geçmişte bazı kişilerin hatırı için yapılan düzenlemelere benzediğini kaydeder. Böyle durumların II. Meşrutiyet'te ortaya çıkması kadar üzücü bir başka olay olmadığını da belirtir. Osmanlıların tümünün kanun karşısında eşit olduğunu hatırlatarak, birinin diğerine üstünlüğü olmadığını vurgular. Adaba aykırı bir hal olmadıkça tiyatronun men edilmesi hakkında gelen tebligatın anlaşılmasız olduğunu anlatır. Tiyatro binası sadece bir kumpanya için inşa edilmiş değildir. Burada pek çok kumpanya oyun sergileyebileceği gibi konferans ve konser gibi faydalı toplantılar da yapılabilecektir. Tiyatronun yorgun bedenleri ve zihinleri dinlendirmek için yapılmış bir huzur mevki olduğu da Ali Fehmi tarafından ifade edilir. Ona göre tiyatronun faaliyetlerinin engellenmesi sadece tiyatro sahibi için değil aynı zamanda tüm Sarıyer halkının hürriyetine yapılan bir müdahaledir. Bazılarının tiyatrodan zevk almadıklarını göz önünde tutarak tüm Sarıyer halkını zorla tiyatroya getirme isteğinde olmadıklarını vurgular. Ayrıca Ali Fehmi tiyatroya gelenlerin sayısı az olduğunda masrafı

³⁴ BOA., DH.EUM.THR., Dosya no: 96, Gömlek no: 36.

³⁵ BOA., DH.EUM.THR., Dosya no: 96, Gömlek no: 36.

çıkaramayacak olurlarsa tiyatroyu kapatacaklarını söylemektedir. Ticari bir teşebbüsü baltalamanın haksız bir davranış olduğu da ifade edilmektedir. Sarıyer tiyatrosunda sergilenecek oyunların ahlak ve genel terbiyeye zararlı etkisi görülürse men edilmesi zabitanın inisiyatifinde olacağından tiyatro mevsimi yaklaşırken zabitanın müdahale etmesi durumunda zarar ve ziyana sebep olanlardan haklarını arayacaklarını savunmaktadır³⁶.

Tiyatronun kapatılmasına ilişkin tüm girişimler karşısında 27 Nisan 1326/10 Mayıs 1910 tarihinde Ali Fehmi'nin bir protesto çektiği görülmektedir. Sarıyer'de Hidayet'in bağında sahip olduğu tiyatrodaki oyun icrasının men edilmesi için geçerli bir sebep olmadığını dile getirmiştir. Sarıyerli gençlerin oyuna giderek zarar gördükleri ve tiyatroya giriş ücreti yüzünden ailelerde huzursuzluk ortaya çıktığı gibi bazı şikâyetlerle emniyet-i umumiye müdüriyeti tarafından oyun sergilenmesine engel olunmaktadır. Sarıyer civarında Pazarbaşı, Büyükdere, Çırçır'daki tiyatrolar eğlence düzenlediği halde adalet ve eşitliğe aykırı olarak ticaretgâhının kapatılmasının amaçlanmasına dikkat çekmiştir. Söz konusu tiyatronun zamanında inşa edilmesine yasak getirilmediğini de hatırlatmıştır. Tiyatroda oyun oynanmasına izin verilmeyip de yasaklandığında her hafta 100 Osmanlı lirası zarara uğradığını faiziyle, mahkeme masrafı ve vekâlet ücretini de bu duruma sebep olanlardan talep edeceğini belirtmiştir³⁷. Ancak tiyatro oynatılmasının uygun olmayacağına karar verilmiştir³⁸. Halktan kaynaklanan ve 1910 yılına tarihlenen bu tepkilerin İstanbul'da II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da devam ettiğini çıkarsamak mümkündür.

2. Tiyatroya Tepkilere Rağmen Artan İlgi ve Yönetimin Şehzadebaşı'ndaki Geçici Tiyatro Binalarına İlişkin Yapısal Tedbirleri

19. yüzyılın özellikle son çeyreğinden itibaren tüm sansür uygulamalarına hatta tiyatro binası yıkımına kadar varan politikalara rağmen canlılığını sürdürmek üzere direnen bir tiyatro kültürü ile karşı karşıya kalındığını söylemek yanlış olmayacaktır³⁹. 1884 yılında Gedikpaşa Tiyatrosu'nda oynanan ve Ahmed Midhat Efendi'nin Çengi ile Çerkes Özdenleri adlı oyununun saraya jurnal edilmesi ile Gedikpaşa Tiyatrosu'nun bir gecede yıktırılmasından sonra Şehzadebaşı; İstanbul yakasındaki tiyatro faaliyetlerinin merkezi haline gelmiştir. Belgelerde Şehzadebaşı'nda Ferah, Şark, Millet, Osmanlı Handehane ve Heves gibi özel ad ile kaydedilen tiyatrolar görülmekte ise de, bu semtteki tiyatroların çoğunun sadece "Direklerarasında

³⁶ BOA., DH.EUM.THR., Dosya no: 96, Gömlek no: 36.

³⁷ BOA., DH.EUM.VRK., Dosya no: 2, Gömlek no: 57.

³⁸ BOA., DH.EUM.THR., Dosya no: 36, Gömlek no: 20.

³⁹ Metin And, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1972, s. 188-199.

vaki tiyatro” veya “Vezneciler’de vaki tiyatro” olarak bahsedildiğine bakılacak olursa bunların küçük binalar olması gerekmektedir⁴⁰.

Tiyatro kumpanyaları Ramazan ayında, kışın Şehzadebaşı’nda ve yazın sayfiyelerdeki tiyatrolarda, kimi zaman da birkaç ay kadar taşralarda oyun sergilemekteydiler. Beyoğlu’ndaki tiyatrolarda ise bütün kış mevsiminde İtalyan, Fransız opera ve operet, Rum komedi ve dram kumpanyaları sanatlarını icra etmiş ve ara sıra Avrupa’dan gelen sanatçılar sahne almıştır⁴¹.

Beyoğlu’nda zengin kesimden batıların ve gayrimüslimlerin ikamet etmesi sebebiyle daha çok Batı’dan alınan oyunlara önem verilmesine karşılık İstanbul yakasında yerli Türk, Ermeni, Rum ve Yahudi halk oturduğundan tuluat oyunları sergilenmiştir. 1880’li yıllardan sonra bu yakadaki tiyatro faaliyetlerinin merkezi haline gelen Şehzadebaşı’ndaki Direklerarası ve Vezneciler gibi semtlerin halk tarafından sevilen tuluat oyunlarının merkezi olduğu mevcut belgelerden gayet açık bir şekilde öğrenilmektedir. Ancak M. Minakyan’ın Osmanlı Dram Kumpanyası ile Burhaneddin Bey’in Sahne-i Milliyye-i Osmaniyyesi gibi topluluklar da Şehzadebaşı’nda halk için temsiller verdiğinden Beyoğlu semti ile İstanbul yakası arasında tiyatro bakımından bir bağlantı kurulmaktaydı⁴².

Arşiv belgeleri içinde ŞD. (Şurâ-yı Devlet) tasnifi “Dosya no: 2976, Gömlek no: 59” ile kayıtlı bir dosyada yer alan 1896 yılında çizildiği tahmin edilen haritada (Görsel 4) görüldüğü gibi Vezneciler ve Direklerarası caddelerinde iki taraflı yer alan tiyatroların sahiplerini “paşa veya efendi” unvanlarıyla anılan kişiler oluşturmakta ve bu kişilerin ayrıca tiyatroları işleten kiracılara sahip oldukları da tespit edilmektedir. Halkta bazı kişilerin tiyatroya tepkileri, yönetimin tiyatro oyunlarını ve binalarını sıkı biçimde kontrolü, oyucuların hal ve hareketlerinin sürekli gözetim altında tutulması dikkate alınacak olursa her şeye rağmen tiyatroya ilginin korunduğu ve tiyatro binalarının iyi gelir getiren yapılar oldukları düşünülebilir.

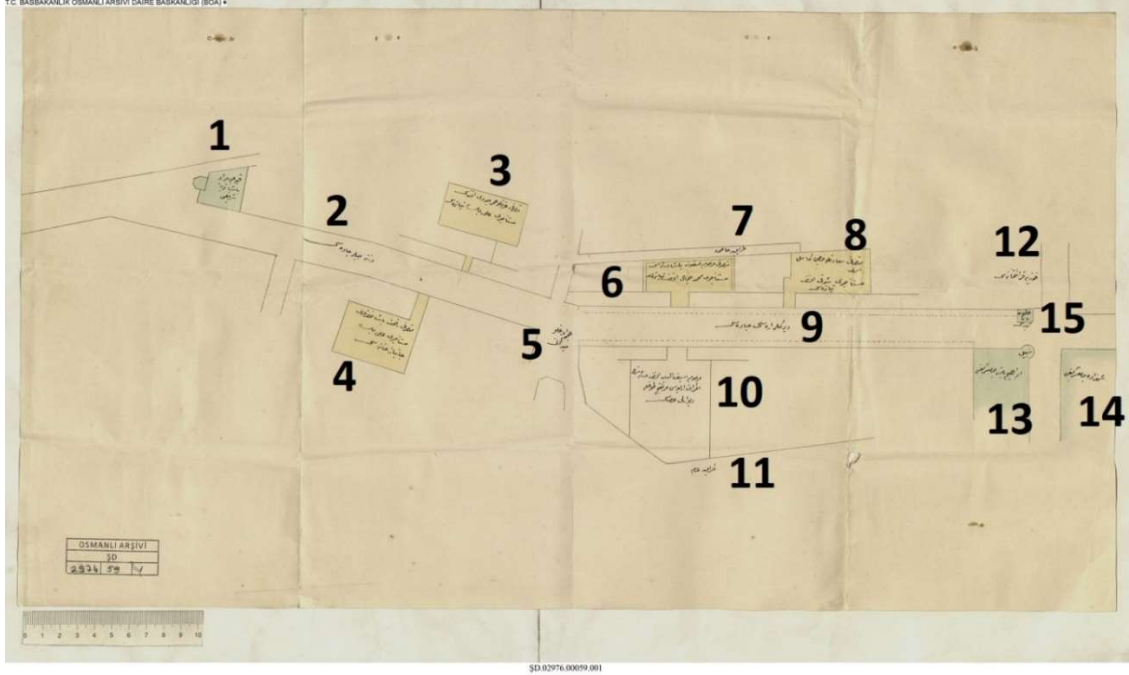
---

⁴⁰ Yuzo Nagata, “Son Dönem Osmanlı İstanbul’unda Tiyatro”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 19. sayı [Prof. Dr. Mücteba İlgürel’e Armağan], İstanbul 2008, s. 333.

⁴¹ Ömer Kerim Bıçık, “Tiyatro Tarihimizden Bir Sayfa: 1908 de Osmanlı Tiyatrosu”, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, S. 12, 1979, s. 84.

⁴² Yuzo Nagata, “Son Dönem Osmanlı İstanbul’unda Tiyatro”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 19. sayı [Prof. Dr. Mücteba İlgürel’e Armağan], İstanbul 2008, s. 339.

Görsel 4. 1. Kuyucu Murad Paşa türbe-i şerifi, 2. Vezneciler Caddesi, 3. Mutasarrıfı 'izzetlü Ömer Cevri Efendi müste'ciri Ali Bey tiyatrosu, 4. Mutasarrıfı Rifat Paşa hazretleri müste'ciri Ali Bey canbâzhânesi, 5. Acemoğlu Meydanı, 6. Mutasarrıfı merhûm Safvet Paşa veresesi müste'ciri Mehmed Cemal Efendi tiyatrosu, 7. Tarîk-i hâs, 8. Mutasarrıfı sa'âdetlü Hacı Kamil Efendi müste'ciri Şevki Efendi tiyatrosu, 9. Direklerarası Caddesi, 10. Merhûm Seyfeddin Efendi veresesinin etrâf-ı ... mürtefa' tuğla duvarlı arsası, 11. Tarîk-i 'âmm, 12. Fevziye Kırâethânesi, 13. Sebil - İbrahim Paşa câmi'-i şerifi, 14. Şehzâde Câmi'-i şer'ifi, 15. Osman Paşa türbesi (BOA., ŞD., Dosya no: 2976, Gömlek no: 59).

Özellikle Vezneciler ve Direklerarası caddelerindeki tiyatrolar ahşaptan yapılmış hafif strüktürler olduklarından gelip geçici binalar türündendir. Bununla birlikte inşaat ve insan yüküne karşı devamlı kontrol altında tutulmuşlar ve süreleri Ramazan ayıyla sınırlı olduğundan zaman geçirilmeden yıkılmaları istenmiştir. Bu yapıların üstlerine kiremit örtülmesi çatı çökmesi ihtimali nedeniyle pek uygun görülmemiştir. Kiremit döşenmemek üzere çatısı inşa edilen Direklerarası'ndaki bir tiyatro örneğinde, tiyatronun sahibi Mehmet tarafından bir gün içinde gizlice Marsilya kiremiti döşenmesi üzerine kiremitin ağırlığını taşıyamayan tiyatronun çatısı çökmüştür. 17 Ağustos 1882 tarihli belgeye göre, polis ve belediye çavuşları kazazedeleri çatının altından çıkarmış yaraları hafif olanlar evlerine gitmiş, ağır yaralılar ise zabıta tarafından doktorlara muayene ettirilerek ve yaraları sarıldıktan sonra yanlarında jandarmalarla arabalara bindirilerek evlerine gönderilmiştir. Kaza sebebiyle toplam 66 yaralı olduğu bildirilmiştir.

Geçici tiyatro binalarının çok sayıda seyirci ile dolması günübürlük önlemlerin de alınmasını gerektirmiştir Direklerarası'nda bulunan Minakyan'ın tiyatrosunun kalabalık olduğu bir gece Şehremaneti'nden gelen bir mühendis tiyatronun üst katının "sakat" bulunduğunu ifade ederek bu katta bulunan bütün müşterileri tahliye ederek izdihamı hafifletmiştir. Bundan dolayı tiyatronun kapısında bulunan kalabalık dağıtılmış ve ertesi gün bir mühendis getirtilerek tiyatrodaki sakatlık olup olmadığının saptanmasına ve her katın kaç kişiyi alabilmeğe uygun olduğunun tayin edilmesine karar verilmiştir⁴³.

Tiyatro binalarının genel olarak sağlam olmadığı ve sorunun sadece Direklerarası ile sınırlı tutulmadığı da görölmektedir. Müfettiş Bonnin 1886 yılının sonunda sultana yazdığı raporunda İtfaiye Şefi Széchenyi Paşa ile beraber üç gün boyunca Pera ve Galata'daki tiyatro ve balo salonlarıyla kafe şantaları denetlediğini, özellikle Galata'dakilerin tiyatro olamayacak halde bulunduğunu bildirmiştir. Tiyatro binalarında Avrupa'daki gibi demir perde kullanılması, ayrıca gazın kesilmesi durumunda seyircinin panik olmaması için iki üç lamba veya mum olması gerekiyordu. Yeterli çıkış bulunmayan bu tip mekânlarda acil durumlarda 10 dakikadan kısa sürede 100 kişiden fazla seyirciyi tahliye etmek için kurtarma aletleriyle donatılmaları kararlaştırılmıştı. Dumanın tahliyesi için üst katlarda bazı pencereler daima açık bulundurulacaktı. Terkos suyunun olmadığı mahallere su ulaştırılmalydı. Polis bütün bu önlemleri denetlemekle sorumlu kılınmıştı⁴⁴.

Yönetimin bazı dönemlerde tiyatrolar hakkında kararlar aldığına rastlanmakla birlikte bunların hepsinin yapısal tedbirler için alınmadığını da belirtmek gerekir. 1859 yılının Şaban ayının son günü, bir bakıma bugünkü Danıştay'ın görev ve yetkilerine haiz bulunan "Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliye" tarafından hazırlanmış olan tiyatro tüzüğü 31 Madde ve bir de ek maddeden ibarettir⁴⁵. Ancak tiyatro binasının yapısal özelliklerine ilişkin bilgi vermektен yoksundur. Bunun dışında "salaş" inşasına kesinlikle izin verilmemesi ve resmi izin ile yapılmış olan ve tiyatro olarak kullanılan binaların erbâb-ı vukuftan kişiler tarafından yeniden kontrol edilerek sağlam olanlar ve mahzurlu bulunmayan yapıların içlerine alabileceğinden fazla seyirci alınmama şartıyla oyun sergilenmesine izin verilmesi hakkında 19 Aralık 1897 tarihli bir karar olduğu görölmektedir⁴⁶. 9 Mayıs 1899 tarihinde ise Vezneciler'de bulunan Osmanlı tiyatrosu sahibi Talat Paşa'nın tiyatrosunun sağlık şartlarına uygun olarak tamir edilmesi uygun görülürken, salaş yapıların etrafının kâgir

---

⁴³ BOA., ZB., Dosya no: 375, Gömlek no: 21.

⁴⁴ Taybuğa Mamalı, "Geç Osmanlı İstanbul'unda Tiyatrolar ve Denetim", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 2020, s. 19.

⁴⁵ Rauf Tuncay, "Türk Tiyatro Tarihi Belgeleri", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S.. 8, 1968, s. 71-75.

⁴⁶ BOA., BEO., Dosya no: 1056, Gömlek no: 79192.

duvarlarla çevrilerek ve mevcudu genişletmeden kullanılması için ruhsat verilmesinde sakınca görülmemiştir⁴⁷.

Emine İffet Hanım ise tiyatro alanının yangın duvarları ile çevrildiğini, iki cadde üzerine dört kapı yapıldığını ve binanın ortasına kuyu açılarak hortumlu yangın tulumbası bulunduğunu dile getirmiştir. Emine İffet Hanım'ın tiyatrosu dört sene önce (1895 yılı olmalı) tiyatro nizamnamesine uygun olarak yapılmış ve 1899 yılı Ramazan ayı bitimine kadar kumpanya tarafından oyun sergilenmiş, Şubat/Mart 1899 yılında yıkım kararı Şurâ-yı Devlet tarafından alınarak Şehremaneti tarafından kendisine bildirilmiştir. Yıkımı kabul ettiğine dair kendisinden senet de talep edilmiştir. Emine İffet Hanım, dört sene önce 2000 lira harcayarak sağlam bir tiyatro inşa ettiğinden söz ederek, dört sene önce inşa edilmiş ve dört sene boyunca belediye dairesinin izni ile oyun sergilenmekte olduğunu ifade ettiği tiyatronun yıkımından vazgeçilmesini önermiştir⁴⁸. Burada hangi yapıların "salaş" hangi yapıların kalıcı ve sağlam olduğu hakkında kesin bir ayırımın yapılmaması kişilerin itirazlarına yol açtığı gibi yönetimin farklı kararlar almasına da sebebiyet vermiş olmalıdır.

Ancak Şehremaneti'nden görüş alınarak oluşturulan 14 Aralık 1899 tarihli Şûra-yı Devlet kararında Şehzadebaşı'nda, Vezneciler ve Direklerarası'nda inşa edilen salaş tiyatroların hepsinin yangın ve sağlık şartlarından yoksun ve düzensiz inşa edildikleri kesin bir dille belirtilmiştir. Tiyatro binalarının içlerinin ve dışlarının kâgir olarak demir malzeme kullanılarak sağlam ve düzgün biçimde yaptırılması gerektiği bildirilmiştir. Emine İffet Hanım'ın tiyatro mahalli örnek gösterilerek 600-700 seyirci kapasiteli bir tiyatronun model olarak alınabileceği düşünülmüştür. Bununla ilgili bir tasarım yapıldığı da anlaşılacakla birlikte planları belge dosyasında bulunmamaktadır. Ancak bu planlara atıf yapılarak tiyatro binasının 4000-5000 altın masrafla ortaya çıkabileceği öngörülmüştür. Tiyatronun çatısı ve locaları demirden olacaktır. Döşemelerde putreller kullanılacak döşeme kaplaması ahşap yapılacaktır. Tiyatro içinde yangın çıkması durumunda demirlerin kızışmasını önlemek için alçı sıva yapılması ve tulumba ile şirket suyu musluklarının olması uygun görülmüştür. Böylelikle salaş tiyatroların yerine oldukça düzgün kâgir tiyatroların inşa edilmesine karar verilmiştir. Bu karar kötü biçimde inşa edilmiş binaların içinde oyun sergilenmesine yasak getirmekle birlikte de kararın uygulanmaya konmasına kadar mevcut olan bu tip tiyatroların eksikliklerinin tamamlandıktan sonra geçici olarak açılmalarına izin verilmiştir. Bu sebeple Şehzadebaşı, Vezneciler ve Direklerarası'ndaki tiyatro

---

⁴⁷ BOA., ŞD., Dosya no: 2994, Gömlek no: 5.

⁴⁸ BOA., ŞD., Dosya no: 2994, Gömlek no: 5.

binaları geçici kullanım hali ve her an yıkılma tehdidi içinde faaliyetlerini sürdürmüştür⁴⁹.

Şehzadebaşı, Vezneciler ve Direklerarası'nda bulunan tiyatroların düzensiz yapımlarından ve sağlam olmamalarından dolayı istenen şartlara haiz olmadıkları sıkça dile getirilmiştir. Yeni kâgir tiyatro binalarının inşasının zaman alacak olması sebebiyle "salaş" binalarda oyun sergilenmesine izin verilmesi için yapıların kapatılması yerine tadilat yapılarak kullanılması önerilmiştir. Söz gelimi Savfet Paşa arsasındaki kâgir tiyatroda oyun sergilenmesine izin verilmesi hakkında 5 Mart 1900 tarihli tezkire ile sahibi ve kiracıları tarafından verilen arzuhal üzerine, baraka gibi tiyatro mekânına uygun olmayan mahallerde oyun sergilenmesinin mahzurları olduğu ifade edilmiştir. İstanbul'un her tarafındaki tiyatroların kurallara uygun olarak inşa edileceği ve bu kararın istisnasız uygulanacağı hakkında kararlı olduğu anlaşılmaktadır⁵⁰.

Buna rağmen tiyatro binalarının yıkılmasını istemeyen ve mevcut binaları küçük tadilatlarla kullanma yönünde ısrarları olan tiyatro sahiplerine ve kiracılarına da rastlanmaktadır. Osmanlı Dram Kumpanyası Müdürü Mardiros Minakyan da tiyatrosunun yıkılması durumuyla karşı karşıya gelmiştir. Minakyan yapının tiyatro nizamnamesine uygun biçimde inşa edildiği konusunda ısrarlı olduğu dilekçesinde Direklerarası'ndaki tiyatro binaları için gereken alet edevat hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Minakyan'a göre yapı dört tarafı onbir arşın yüksekliğinde ve bir arşın genişliğinde taş duvarla çevrilmiştir. İtfaiye alet ve edevatları sağlanmış içinde frenk tulumbalı üç kuyu olmak üzere toplam dört kuyuya sahiptir. Ayrıca Terkos suyu da alınmıştır. Havagazı ile aydınlatılan binanın dört cephesine kapı açılmış ve etrafına herhangi bir mahzur yaratmamıştır. Sağlamlığı ve sıhhi şartları uygundur. Minakyan'a göre böyle bir binanın yıkılması hakkaniyetli değildir. Verilen karara ve keşfe uygun olarak tamirinin yapılması ve eksikliklerinin tamamlanması mümkün olmazsa biçimini değiştirmek ve gelir getiren bir binaya dönüştürerek yapının yıkımından vazgeçilmesini önermiştir⁵¹.

Osmanlı Tiyatrosu müdürü Minakyan'ın oyun sergilediği yer (Görsel 5) Şehzadebaşı'nda Direklerarası'nda Kalenderhane Mahallesi'nde Emine İffet Hanım'ın sahibi olduğu tiyatrodur. Burada kış mevsiminde Ramazan ayı boyunca tiyatro oynanmaktadır. Minakyan'ın yanında 200 kadar ailenin para kazandığı anlaşılmaktadır. Tiyatro binasının yıkılarak yeni bina yapılması

⁴⁹ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları*, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2015, s. 223-224.

⁵⁰ BOA., DH.MKT., Dosya no: 2411, Gömlek no. 65.

⁵¹ BOA., ŞD., Dosya no: 3012, Gömlek no: 29.

kararlaştırılmışsa da ne bina sahiplerinin ne de kiracıların mali durumları yapıma elverişli değildir. Minakyan 19 Kasım 1901 tarihinde tiyatrodan para kazanan kişilerin zor durumda kalacaklarının göz önünde tutulmasını isteyerek geçen sene oyun sergilediği alanda yine oyun sergilemeyi talep etmiştir⁵². 1901 yılındaki izin onaylanmış olacak ki 1902 yılının Kasım ayına ait bir evrakta Minakyan, Hayalhane Kumpanyası Müdürü Hasan Efendi ile yeniden izin almaya çalışmıştır. Yönetim tiyatrodan para kazananların zor duruma düşeceği ve Darülaceze aidatının alınamayacağını göz önünde tutarak bu tip tiyatrolara tekrar izin verilmesi yönünde bir karar almıştır. Ayrıca yönetimin kâgir duvarla çevrili, Terkos suyu ve tulumbalarla yangın tedbirlerini almış olan tiyatroların oyun sergilemesine maddi kayıpları da düşünerek engel olmadığı ve yıllık izinlerle faaliyetlerini sürdürmelerine müdahale etmediği görülmektedir⁵³.

Görsel 5. Minakyan'ın tiyatrosunda "Hakiki Nedamet'in Dördüncü Tablosu" adlı oyundan bir sahne (II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 91275-0041).

Tiyatro mekânıyla ilgili standartlar belirlenmiş olsa da kurallara uymayan mekânlara göz yumulduğuna da rastlanmaktadır. Söz gelimi, 1910 yılında

⁵² BOA., ŞD., Dosya no: 3012, Gömlek no: 29.

⁵³ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları*, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2015, s. 235.

Nazif adlı şahsın ihbarına göre Şehremaneti daha önce ahşap bilet gişesi yıktırılıp kâgir olarak tekrar inşa ettirilen, salonu ve locaları ahşap olan, tek kapısı bulunan ve caddeye bakan pencereleri zeminden bir metre yükseklikte olan Fevziye Kıraathanesi'nde tiyatro faaliyetine devam etmesine göz yummuştur⁵⁴.

2.1. Şehzadebaşı'ndaki Geçici Tiyatroların ("Palanka/Salaş") Kâgirleşme Süreci

Gedikpaşa tiyatrosunun 1884 yılında yıkılmasıyla başlayıp II. Meşrutiyet'in 1908 yılında ilan edilmesine kadar geçen süreçte görece tiyatro alanındaki gelişmeler duraksamıştır. Yerli halkın batılı tiyatro anlayışını tam olarak kabullenemeyişinin bu durumun oluşmasında etkisi büyüktür. Beyoğlu bölgesinde batılı anlayışa uygun tiyatro gösterimleri yapılarak tiyatro binaları inşa edilirken; Direklerarası'nda yeni bir oyun türü olarak halk tiyatrocuları tarafından tuluat tiyatrosu geliştirilir. Tuluat tiyatrosunda oyunlar kimi zaman sokaklara taşarak şenlik havasında oynanırken kimi zaman da hızlıca üretilmiş ahşap tiyatro yapılarında oynanmıştır⁵⁵.

Burada ele alınacak geçici tiyatro binalarından biri Şehzadebaşı Mahallesi Balabanağa Sokağı, Acemoğlu Meydanı'ndadır. Arsa II. Mahmud vakfına aittir ve 38.000 akçe bedel ile Hacı Kamil Efendi'nin tasarrufuna geçmiştir. 1896 yılına ait yazışmalarda Hacı Kamil Efendi arsaya ek bir yapı inşa ettirmek istemiştir. Birinci belediye dairesi müdüriyetinden alınan tezkirede mahallin dükkân olduğu ve oyun sergilemek için kullanılacağı ifade edilmiştir. Tiyatro mahalli oluşturmak için mevcut setâ (?) binasının etrafına odalar ile tiyatro mahallinin etrafını koruyacak duvar inşa edilmesi için izin istenmiştir. Ancak geçici olarak kullanılan tiyatro yapılarının odalar ilavesiyle genişletilmesi ve daimi hale getirilmeye çalışılması uygun bulunmamıştır. Bu noktada "setâ"nın anlamı Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te üç telli saz, tanbur olarak geçmektedir⁵⁶.

Sözcüğün tarifinden "setâ mahallinin" tiyatronun hangi bölümü olduğu tam olarak anlaşılammamaktaysa da belge içinde geçen üç tarafının duvarla çevrili olduğuna ilişkin bazı tarifler tiyatrodaki sahne bölümü ile ilişkili olduğunu düşündürür⁵⁷. Bu tespiti doğrulayan bir başka nokta dosyada yer alan belge

⁵⁴ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları, 2015, s. 290-291.

⁵⁵ K. Karaboğa, Geçmişten Günümüze İstanbul Tiyatroları-I (Suriçi İstanbul'u, Bakırköy ve Çevresi), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011'dan aktaran Aybüke Öner, Toplumsal Etkenler Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Temsil Salonlarının Mimari Analizi (1923-1950), Y. L. Tezi, Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli 2023, s. 31.

⁵⁶ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 26. B., Aydın Kitabevi, Ankara 2010, s. 1103

⁵⁷ BOA., ŞD., Dosya no: 2976, Gömlek no: 59.

eklerinde aynı mekânın “şano” olarak tanımlanmasıdır⁵⁸. “Şano” sahne anlamına gelmektedir. Şanonun geçici olmadığı ve eskiden beri oyun sergilendiği vurgulanmıştır. Bununla birlikte, geçici tiyatro binaları “palanka”ya benzetilerek palanka gibi olan görünüşlerinin değiştirilmemesi de istenmiştir. “Palanka” ya da “palanga” ortaoyununda “oyun yeri” anlamına gelmektedir. Ortaoyunu sanatçıları arasında kullanılan bu terim ortaoyununun son ustası Kavuklu Ali Bey tarafından düzenlenen terim listesinde yer almaktadır⁵⁹. Geçici tiyatro binaları kısa süreli kullanımları sonrasında yıkılmak üzere, Ramazan ayı için yapılmakta ve yapı inşa izinleri de vergilerinin alınması suretiyle çıkmaktadır. Bu sebeple bu tip yapılara ilave inşaata izin verilmemekte ve gizlice inşaat yapanlara da yaptırım uygulanmaktadır.

Hacı Kamil Efendi'nin 8 Temmuz 1896 ve 13 Temmuz 1896 tarihlerinde yazdığı dilekçelerinde inşaat için Şehremaneti'nden gerekli izinleri alamadığı için etrafındaki çeşitli yapıları emsâl gösterdiği görülür. Hacı Kamil Efendi'ye göre tiyatro olarak kullanılan bazı yerler hane bahçesi ve kahvehaneden dönüştürülerek kullanılmasına izin verilen yerlerdir ve bunlara izin verilirken kendisinin sahip olduğu ve eskiden beri kullanılan tiyatroya izin verilmemesini uygun bulmamaktadır⁶⁰. Birinci Daire Sermühendisliği'nden müdüriyete yazılan yazıda, yapılan odaların ek olarak inşa edilmediği ve şano mahallinin içindeki bir düzenlemeden ibaret olduğu anlatılır. Bu sebeple yapılan inşaatın da küçük tamiratlardan ibaret bulunduğunu belirtilmiştir. Yapının eski görünüşünün yok olmadığı ayrıca yapıya dükkân denilmesinin vergi dairesinden verilen makbuz ilmühaberinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Ruhsatsız inşaata başlanması sebebiyle inşaatın baş kalfasından para cezası alındıktan sonra ruhsat tezkiresi verilmiştir⁶¹.

Şehzadebaşı Mahallesi Balabanağa Sokağı'ndaki arsası Hacı Kamil Efendi'ye ait tiyatroya oyun sergilenmesi için yapının elverişli olduğu bildirilmiştir. Buna göre binanın sağlam olduğu, localarda dörder kişiden fazla seyirci oturtulmadığı göz önünde tutularak zabıta ve belediye tarafından da oyun sergilenmesinde mahzur görülmediği için izin verilmiştir. Söz konusu tiyatro binası gibi çevrede bulunan geçici diğer tiyatro binalarının da yıkılmadığı tespit edilmiştir. Hacı Kamil Efendi, Rıfat Paşa ve Cevri Efendi arsalarındaki palankaların yıkımı olmadıkça tiyatrosunu yıkmayacağını beyan etmiştir. Hacı Kamil Efendi oyun sergilemek için ruhsat talebinde bulunmuş ve bir mahzur görülmemiştir. Tiyatronun üç kapısı olduğu gibi localarda da dörder kişi oturtulduğu ve setâ mahallinin üç tarafının duvar ile çevrili olduğu,

⁵⁸ BOA., ŞD., Dosya no: 2976, Gömlek no: 59, Görüntü 11.

⁵⁹ Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2015, s. 69.

⁶⁰ BOA., ŞD., Dosya no: 2976, Gömlek no: 59, Görüntü 13.

⁶¹ BOA., ŞD., Dosya no: 2976, Gömlek no: 59, Görüntü 7.

çatı inşa edildiği ve yalnız “tiyatro meclisi”nin üzerine kiremit döşendiği halde sağlamlık açısından mahzurlu olmayacağı belirtilmiştir. “Tiyatro meclisi” ifadesi seyircilerin oturduğu alanı tarif ediyor olmalıdır⁶².

Şehzadebaşı civarında Direklerarası’nda bulunan Hacı Kamil Efendi’nin, Vezneciler’de Hacı Ali Efendi Mahallesi’nde Rıfat Paşa’nın arsalarına Ramazan ayına ait olup sonradan yıkılmak üzere tiyatro inşasına izin verilmesi talep edilmiş, söz konusu mahallerde tiyatro yapılmasına mahzur görülmemişse de Ramazan’ın kış mevsimine tesadüf etmesi sebebiyle inşa edilecek yapıların hava şartlarından korunacak biçimde yapılmaları ve sağlığa zararlı olmamalarına dikkat çekilmiştir. Döşeme tahtalarının zeminden yarım arşın yüksekte yapılması ve hava almak için pencerelerin açılması, Terkos suyu verilmek üzere üçer “yolhane” ile ikişer hela yaptırılması uygun görülmüştür. Yangın çıkması durumu da göz önünde tutularak birkaç kapı açılması gerektiği hatırlatılmıştır⁶³.

Direklerarası’nda bulunan ve palankaya benzetilen adı geçen tiyatrolarda Ramazan ayı içinde oyun sergilendiği ve sonrasında yıkılmak üzere baraka biçiminde ve geçici olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Geçici olarak inşa edilmiş Rıfat Paşa ve Cevri Efendi’nin sahibi oldukları tiyatroların da yıkılması gerektiği halde her nasılsa bunlarla Kamil Efendi’ye ait tiyatroların yıktırılmadığı anlaşılmış ancak durumun fark edilmesi sonrasında yıktırılmalarının sahiplerini sinirlendireceği göz önünde tutularak Ramazan ayının geçmesinin beklenmesi uygun görülmüştür⁶⁴. Sonraki süreçte 11 Ocak 1897 tarihinde tiyatro binalarının yıktırılmasının geciktirilmesinin bir göz yumma biçimi olduğu ve bu durumun da bazı kazaların yaşanmasına sebebiyet verdiği ifade edilmiştir. Hendesehane dairesi tarafından meydana getirilen bu yolsuzluğa sebep olanların cezalandırılacağı ifade edilmiştir⁶⁵.

Vezneciler’de bulunan tiyatro binalarının Şûrâ-yı Devlet tarafından alınan 1899 yılına ait karara uygun olarak yıkılması ve kâgir olarak yeniden inşası sahiplerine tekrar tekrar iletildiği halde Rıfat Paşa’nın sahibi olduğu tiyatro binası yıkılmış ve Cevri Efendi de Şehremaneti tarafından kabul edilen plan gereğince yeniden inşaata başlamışsa da Hacı Kamil Efendi tiyatro binasının yıkılmasını istemeyerek daha önce bin lira harcayarak inşa edilmiş sağlam bir binaya sahip olduğunu ve bunun farklı bir işlevle kullanılmasının da mümkün bulunduğunu dilekçesinde ifade etmiştir. Bu sebeple tiyatro binasının yıkılmasının uygun olmayacağını dile getirmiştir. Tiyatro binasının yıkılması talebi içinde oyun sergilenmesini önlemek amacına hizmet ediyorsa

⁶² BOA., ŞD., Dosya no: 2976, Gömlek no: 59.

⁶³ BOA., ŞD., Dosya no: 2976, Gömlek no: 59.

⁶⁴ BOA., ŞD., Dosya no: 2976, Gömlek no: 59.

⁶⁵ BOA., BEO., Dosya no: 896, Gömlek no: 67144.

hükümetten izin verilmedikçe oyun oynatılmayacağından bunun bir gerekçe olmadığı da aşikârdır. Bu sebeple yıkımın makul olmadığı düşünülmüştür. Etrafı kâgir duvarlarla çevrili böyle bir yapının yıkılmasının ya da farklı bir işlevle kullanımına izin verilmemesinin mülkiyet hakkına müdahale olacağı belirtilmiştir⁶⁶.

Binanın yıkımı ve istimlâki için bir mahkemenin hükmüne ihtiyaç duyulacağı ve hükümsüz bir müdahalenin yapılamayacağı anlaşılmıştır. Çökme eğilimi gösteren harap binaların yıkımı hakkında ebniye kanunundaki maddeye uygun olarak yıkım için çaba gösterilmesi durumunda da mülk sahiplerinin dava hakkı ortaya çıkacağından Şehremaneti'nin zor duruma düşeceği ve tazminat ödemek durumunda kalacağı ifade edilmiştir. Bu sebeple Hacı Kamil Efendi'nin tiyatrosu için ebniye kanunlarındaki maddelere uygun bir karar verilmesi gerektiği belirtilmiştir⁶⁷. 1 Aralık 1901 tarihinde Emine İffet Hanım tarafından da binanın içinde oyun sergilenmesine izin verilmeyecekse yapının biçimi değiştirilerek gelir getirmesini sağlayan bir yapıya dönüştürülmesi önerilmiştir⁶⁸. Emine İffet Hanım'ın 1911 yılında Direklerarası'nda inşa edilen Ferah Tiyatrosu'nun sahibi olduğuna dikkat edilecek olursa⁶⁹ yapının kâgir olarak yeniden inşasının gerçekleştiği söylenebilir.

Direklerarası'nda tiyatrosu bulunan Cevri Efendi'nin ise sonraki yıllarda eski tiyatrosunu yıkarak kâgir bir tiyatro yaptırdığı tespit edilir. Mamuretülaziz Aşar Nazırlığı'ndan emekli olan Cevri Efendi Şehzadebaşı'nda sahip olduğu arsaya ahşap bir tiyatro inşa ettirmiş ve içinde 20 yıl kadar tiyatro oyunları sergilenmiştir. Şehremaneti'nin sağlam olmadığı gerekçesiyle üç kez binanın yıkılması hakkında yaptığı ikaz sonucunda yapı yıkılarak Şehremaneti mimarı tarafından Avrupa tiyatrolarına uygun kâgir bir bina inşa edilmiştir. Belgenin 1906 yılında yazıldığına bakılacak olursa yapının 1903 yılında inşa edildiği tahmin edilebilir. Bu yapıda da üç kez oyun sergilenmiştir ancak daha sonra tiyatroya ruhsat verilmemesi yüzünden Cevri Efendi'nin faiziyle beraber borcu 5000 liraya ulaşmış ve borcun ödenmesi konusunda Cevri Efendi aciz durumda kalmıştır. Yapının fenne uygun bir tarzda inşa edilmesi kendisinden istendiği halde oyun sergilemeye izin verilmemesi Cevri Efendi'yi üzmüş ve İstanbul tarafında tiyatroya izin verilmeyecekse zor durumda kalmamak için yapının yıkılmasındansa han ya da haneye dönüştürülmesini talep etmiştir. Cevri

---

⁶⁶ BOA., DH.MKT., Dosya no: 2561, Gömlek no: 26.

⁶⁷ BOA., DH.MKT., Dosya no: 453, Gömlek no: 25.

⁶⁸ BOA., BEO., Dosya no: 1056, Gömlek no: 79192. Görüntü 4.

⁶⁹ Taybuğa Mamalı, "Geç Osmanlı İstanbul'unda Tiyatrolar ve Denetim", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 2020, s. 20 ve ayrıca bkz. İBB. Atatürk Kitaplığı Pertevniyal Valide Sultan Evrakı Demirbaş: PVS_Evr_02651.

Efendi'ye göre Şehzadebaşı'nda bulunan diğer ahşap tiyatrolara kâgir olarak inşa edilmedi diye izin verilmeyeceken üç sene izin verilmiş ancak buna karşılık kendisine izin verilmediğinden zarar etmiştir. Cevri Efendi yapının gazino olarak kullanılmasını da önermiştir. Localarını kapatarak içinde haftada iki gece Yahudi hokkabazlar tarafından gösteri sergilemek için izin de talep etmiştir. Bununla birlikte tiyatronun kıraathane biçimine dönüştürülerek kullanılmasında sakınca görülmemiştir⁷⁰.

1935 yılında yayınlanan Pervititch haritalarının Direklerarası'na ilişkin çiziminde (Görsel 6) Hilal, Milli, Turan ve Ferah tiyatrolarının kâgir olarak inşa edildiği, Turan tiyatrosunun yanında ahşap isimsiz bir tiyatronun varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde 20. yüzyılın ilk çeyreğinde salaş ve isimsiz tiyatroların ortadan kalktığı söylenebilir⁷¹. Direklerarası'ndaki süreç 1941 yılında Ferah tiyatrosunun yanmasıyla⁷² farklı bir noktaya doğru evrilmiştir. Ferah tiyatrosunun yanmasından sonra İstanbul'un zengin ve meşhur mahallelerinden olan Kalenderhane Mahallesi istimlak edilerek yıktırılmıştır. Buraya yeni bir tiyatro yaptırılacağı sırada üç tiyatro binası yıktırılmış ve Ferah tiyatrosu yerine tiyatro yapmaktan da vazgeçilmiştir⁷³.

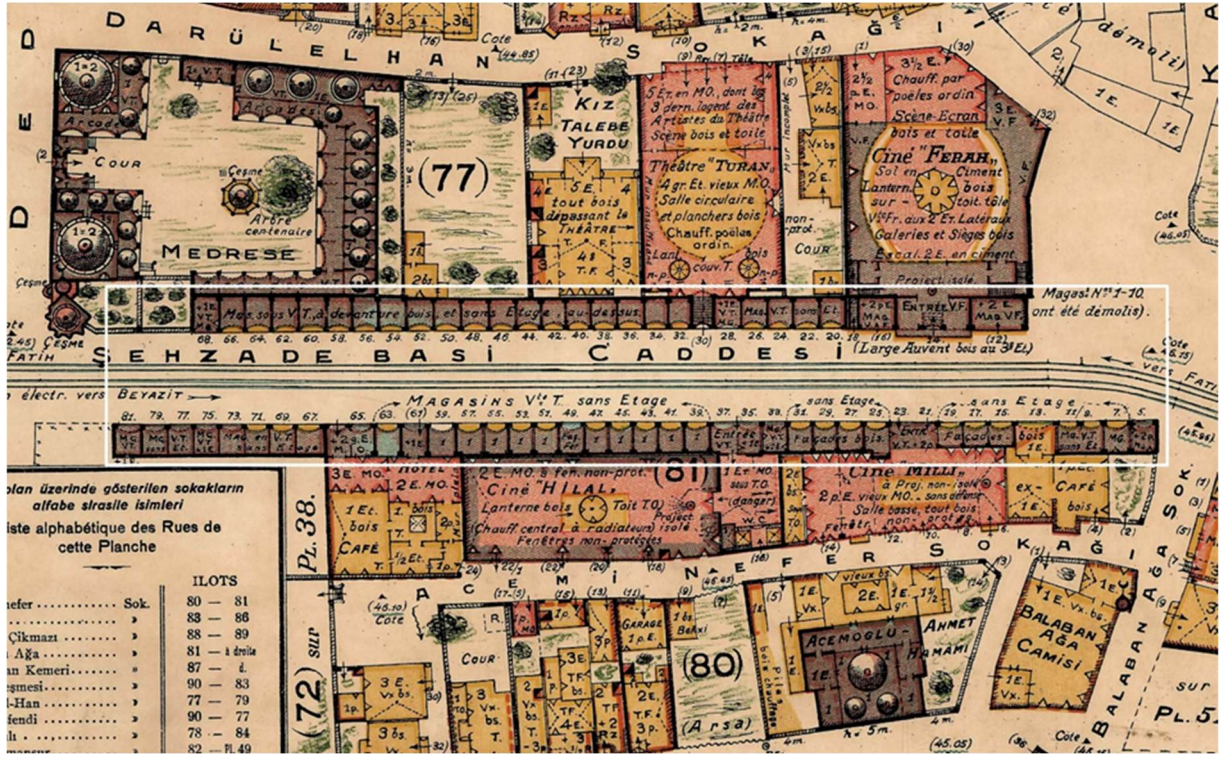
---

⁷⁰ BOA., ŞD., Dosya no: 3036, Gömlek no: 66.

⁷¹ Ahşap tiyatroların oyun faaliyetlerinin büyük ölçüde 18 Eylül 1916 yılına ait nizamnameye kadar sürdüğü düşünülmektedir. Uygulamaya geçmesi zaman almış mıdır bilinmemekle birlikte bu nizamnamenin 4. Maddesinde tiyatro binalarının kâgir olarak inşaları kesin bir dille ifade edilmiştir. Genel elektrik tesisatı bulunan şehir ve kasabalarda elektrikle aydınlatılması ve telefonla polis ve itfaiye merkezine ulaşılması zorunlu tutulmuştur. Tiyatro binalarının kapılarının birkaç tane yapılması ve geniş olması ve yangın söndürme araçlarının bulunması şart koşulmuştur (*Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları*, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2015, s. 304).

⁷² Gülru Kenanlı, *İstanbul'da İlk Tiyatro Yapıları ve Taksim Sahnesi Örneği*, Y.L. Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 50.

⁷³ Malik Aksel, *İstanbul'un Ortası*, 4. B., Kapı Yayınları, İstanbul 2019, s. 42.

Görsel 6. 1935 tarihli Pervititch haritasında Direklerarası

(<https://kulturenvanteri.com/tr/yer/direklerarasi/#16/41.012867/28.958351>).

Sonuç ve Değerlendirme

Tiyatrolar mahalle aralarına yapılması uygun görülmemiş binalardır. Camiye, mezarlığa ve okullara olan uzaklıkları sürekli sorgulanmış ve Müslüman mahallelerindeki varlıkları yadırganmıştır. Tiyatroların izleyici kitlesinin oluşumunda aile içi sorunlar yarattığı sıklıkla öne sürülmüştür. Tiyatroya gitmek için çocukların evden para sızdırarak okuldan kaçtıkları, kadınların tiyatroya giriş ücreti için eşleri ile tartıştıkları dile getirilmiştir. Çocukların ve öğrencilerin tiyatroya mesafeli tutulduğu görülmektedir. Tiyatronun öğrenim görmekte olan çocukların eğitimi için katkı sağlayan bir etken olabileceği göz ardı edilmiştir. Kaçgöç ortamında kadınlar erkeklerden ayrılmış bir paravanla oyunları izleseler de kocalar eşlerini tiyatroya göndermeye hevesli değildir. Bu tip aile içi anlaşmazlıkların Müslüman ailelerin gündelik yaşamının içine dâhil olmaya başlayan tiyatronun seyirci kitlesini etkilediği söylenebilir. Çoğu kez tiyatroya gitmelerine yasak getirilen kadınları dikkate aldığımızda henüz bütüncül olarak tiyatro seyircisinin oluşmadığı söylenebilir. İstanbul'a göre Anadolu'da tiyatroya olan tepkilerin daha büyük boyutta olduğunu söylemek gerekir. Özellikle İstanbul'da Ramazan ayı eğlencelerinin en ilgi çekenini tiyatrolar oluşturmaktayken Anadolu'da Ramazan ayında tiyatro oyunlarının sergilenmesi Ramazan'a

saygısızlık olarak görülmüştür. İslamiyet'e aykırı olduğu düşünülen tiyatro genel kaniya göre halkı ikna edememiştir⁷⁴.

Yönetim kahvehane, gazino, meyhane gibi tiyatroyu da halkın bir araya geldiği bir alan tanımlaması açısından devlet için potansiyel tehlike olarak görmüş ve kontrol etmiştir. Tiyatro açılacak alanlarda yeteri kadar güvenlik tedbirlerinin alınmasını sağlayan kolluk kuvvetlerine ihtiyaç olduğu sürekli vurgulanır. Kadınların katıldığı tiyatro oyunlarında güvenlik önlemlerinin üst düzeyde alınmasının gerekli olduğu sıkça hatırlatılır. Yönetimsel ve toplumsal kontrollere ve tepkilere rağmen fenni kurallara uygun kalıcı kâgir tiyatro inşalarını gerçekleştirme çabaları konunun bir başka boyutunu gösterir. Modernleşme sancılarının gerek Beyoğlu gerekse Şehzadebaşı taraflarında kalıcı tiyatro binalarının inşaları ile sonuçlandığını söylemek hatalı olmayacaktır.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında İstanbul'da Şehzadebaşı, Vezneciler ve Direklerarası'nda "salaş", "palanka" gibi adlarla anılan çok sayıda geçici tiyatro binasının olduğu anlaşılmaktadır. Ömürleri Ramazan ayıyla sınırlı olan bu yapılar Ramazan'ın bitişinde kaldırılabilir olarak kurgulanmıştır. Yangın söndürmek için tulumba ve Terkos suyu bağlantısı şart olan bu yapılarda çatı yükünü azaltabilmek için çatıya kiremit döşenmemesi de ilgi çeken bir noktadır. Geçici yapılar olmalarına rağmen gerek tiyatro sahipleri gerekse kiracılar yapıların uzun süre kullanımları için Şehremaneti ve Zabtiye Nezareti ile mücadele içine girmişlerdir. Geçici tiyatro yapılarının tadilatları sırasında da titizlikle kontrol edildikleri, izinlerin kolay alınmadığı ve yapılara ekleme yapılmaması için tiyatro binalarının sahiplerinin sıklıkla uyarıldıkları görülmektedir. Geçici tiyatroların gazino ya da kafe gibi bazı yapılardan dönüştürülerek kullanılan yapılar oldukları tespit edilmektedir.

1899 yılında Şûrâ-yı Devlet kararıyla geçici yapıların yıkılarak kâgir ve yangına dayanıklı tiyatro binalarının yapılması gündeme gelmiş ve pek çok tiyatro sahibi ve kiracısı geçici binalarının yıkılması durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Sağlam olmadığı gerekçesiyle tiyatrolarda oyunlara izin verilmeyişi ve mekânsızlık tiyatro oyuncularını ve tiyatro sahiplerinin maddi anlamda kayıplar yaşamalarına neden olmuştur. Diğer taraftan maddi imkânsızlıklar nedeniyle yeni yapı inşa ettiremeyen tiyatro sahipleri tadilatlarla yapının kullanım sürecini uzatma konusunda ısrarcı davranmışlardır. Her ekleme yapının kalıcı olma özelliğini de arttırmış ve farklı işlevle kullanılmasına izin verilse de yönetimin yapıyı yıkmaya kararı almasının önüne geçmiştir. Eklemelerle ve düzenlemelerle yapılar "salaş" ya da "palanka" olma özelliklerini yitirmiştir. İsrarcı tiyatro sahipleri ve kiracılarının oyun

---

⁷⁴ Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Şehir Mektupları*, Haz.: Nuri Sağlam, Erdem, İstanbul 2017, s. 195.

sergileyebildikleri süreci uzatma konusunda dayatmalarına bazı durumlarda yönetimin ve karar verici mercilerin göz yumdukları da dikkat çekmektedir. Tiyatrodan gelir sağlayan pek çok kişi ve Darülaceze aidatı göz önünde tutularak geçici tiyatro binalarının oyun sergilemesine müsamaha gösterildiği düşünülmektedir. Oyun izni verilmeyen bu tip yapıların farklı işlevlerle kullanılması isteğinde olan tiyatro sahipleri de olmuştur. Ayrıca kâgir olarak yeniden inşa edilen bir binaya oyun sergileme izni verilmesinin garantisi olmadığı da görülmektedir.

Cevri Efendi'nin kâgir ve Avrupai tarzda bir tiyatro binası inşa etmesine rağmen tiyatro oyunu sergilemesine izin verilmemesi düşündürücüdür. Yapısal bir eksikliğin kendisine bildirilmemiş olması keyfi bir uygulama yapıp yapılmadığı hakkındaki soruları akla getirir. Çok sayıda insanın kullanılmasına uygun bir bina olarak tiyatronun kiraathaneye dönüştürülmesinin de bir anlamı yoktur. Buna rağmen tiyatronun kiraathane yapılması uygun görülmüştür. Cevri Efendi'nin de söz ettiği gibi İstanbul tarafında tiyatro sayısının arttırılmaması ve bu sebeple de tiyatro açma taleplerine olumlu bakılmaması Cevri Efendi'nin tiyatrosunun faaliyete geçirilmemesinde önemli bir etken olmalıdır.

Kaynakça

Ahmet Fehim Bey'in Hâtıraları, Haz.. Hafi Kadri Alpman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

And, Metin, *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, 11. B., İletişim Yayınları, İstanbul 2022.

And, Metin, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1972.

And, Metin, "Güllü Agop ve Osmanlı Tiyatrosu", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.. 9, 1970, ss.7-11.

And, Metin, "Geçen Yüzyılda Milli Tiyatro", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.: 11, 1969, ss. 13-17.

And, Metin, "II. Abdülhamit ve Tiyatro", *Türk Dili*, 1961, S.: 122, C.: 11, ss. 84-85.

Aksel, Malik, *İstanbul'un Ortası*, 4. B., Kapı Yayınları, İstanbul 2019.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2015.

Aşık, Fadime, *Osmanlı İstanbul'unda Ramazan Kültürü ve Ramazan Sofraları*, Y. L. Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2019.

Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Şehir Mektupları*, Haz.: Nuri Sağlam, Erdem, İstanbul 2017.

Bezci, Gül, *Osmanlı Toplumunda Ramazan Kültürü*, Y.L. Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2018.

Bıcık, Ömer Kerim, "Tiyatro Tarihimizden Bir Sayfa: 1908 de Osmanlı Tiyatrosu", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, S.. 12, 1979, ss. 82-84.

Demirel, Fatmagül, "II. Abdülhamid Dönemi Tiyatro Sansürü: ... Ve Perdeler Sansürle Açıldı", *Toplumsal Tarih*, S.. 63, Mart 1999, ss. 36-43.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 26. B., Aydın Kitabevi, Ankara 2010.

Firidinoğlu, Nilgün, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardımlaşma ve Tiyatro (1870-1907)", *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, S.: 22, 2013/1, ss. 19-40.

Georgeon, François, *Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Gürpınar, Hüseyin Rahmi, "Müslüman Mahallesi'nde Bu İş Olur mu?", *İki Hödüğün Seyahati*, Özgür Yayınları, İstanbul 2015.

Karaboğa, K., *Geçmişten Günümüze İstanbul Tiyatroları-I (Suriçi İstanbul'u, Bakırköy ve Çevresi)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Kenanlı, Gülru, *İstanbul'da İlk Tiyatro Yapıları ve Taksim Sahnesi Örneği*, Y.L. Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2009.

Koçu, Reşad Ekrem, "Eski Ramazanların Gözde Eğlence Yeri: Direklerarası", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.:10, 1974, ss. 64-65.

Mamalı, Taybuğa, "Geç Osmanlı İstanbul'unda Tiyatrolar ve Denetim", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 2020, ss. 16-22.

Mazak, Ferda, "Eski Bir. Kültür Adası Olarak Direklerarası", 3. *Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu*, İstanbul 2008, ss. 176-185.

Nagata, Yuzo, "Son Dönem Osmanlı İstanbul'unda Tiyatro", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 19. sayı [Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e Armağan], İstanbul 2008, ss. 327-346.

Öner, Aybüke, *Toplumsal Etkenler Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Temsil Salonlarının Mimari Analizi (1923-1950)*, Y. L. Tezi, Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli 2023.

Sevengil, Refik Ahmet, *Türk Tiyatrosu Tarihi*, Alfa, İstanbul 2015.

Şenyurt, Oya, *Mimarlık Ortamında Çekişmeler: Osmanlı'nın Son Dönemlerinde İnşaat Alanındaki Şikâyetler ve Müdahaleler*, Cinius Yayınevi, İstanbul 2021.

Tızlak, Fahrettin, "Sultan II. Abdülhamid'in Tiyatro Oyunlarına Müdahalesi", *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi*, C.. 1, YTÜ, İstanbul 2022, ss. 149-172.

Töre, Enver, "Osmanlı'da Tiyatro", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 1, İstanbul 2000, ss. 209-218.

Tuncay, Rauf, "Türk Tiyatro Tarihi Belgeleri", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S.. 8, 1968, ss. 85-90.

Umur, Suha, "Abdulaziz, Beyoğlu ve Naum Tiyatrosu", *Milli Saraylar*, 1993, ss. 74-85 .

Uslu, Mehmet Fatih, "İstanbul'da Modern Tiyatronun Doğuşu ve Gelişimi", *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.. 7, İstanbul 2015, ss. 528-539.

Ülkütaşır, M. Şakir, "Eski İstanbul Ramazanlarında Laleli, Divanyolu, Direklerle Gezinti (Piyasa) ve Eğlenceleri (Halk teması)" 1, *Sivas Folkloru Aylık Folklor Dergisi*, S.: 65, 1978, ss. 3-5.

Arşiv Belgeleri (Başkanlık Osmanlı Arşivi [BOA])

BEO., Bâb-ı âli Evrak Odası

DH.EUM.THR., Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemî

DH.EUM.VRK., Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası Kalemî

DH.H., Dahiliye Hukuk

DH.MKT., Dahiliye Mektubi Kalemî

DH.MUİ., Dahiliye Muharebat-ı Umumiye İdaresi

HR.TH., Hariciye Tahrirat

MF.İBT., Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî

ŞD., Şurâ-yı Devlet

TFR.I.ŞKT., Rumeli Müfettişliği-Arzuahaller

Y.PRK.UM., Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı

ZB., Zabtiye Nezareti Evrakı.

Görsel Kaynakları

Görsel 1. Mustafa Gökmen, Eski İstanbul Sinemaları, İstanbul Kitaplığı Yayınları, İstanbul 1991.

Görsel 2. Yedigün, 1941, No: 425, s. 11.

Görsel 3. <http://www.eskiistanbul.net/tag/direkleraras%C4%B1/>. Erişim: 20 Nisan 2023.

Görsel 4. BOA., ŞD., Dosya no: 2976, Gömlek no: 59.

Görsel 5. II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 91275-0041.

Görsel 6.
<https://kulturenvanteri.com/tr/yer/direklerarasi/#16/41.012867/28.95835>. Erişim: 20 Nisan 2023.